

63.5(2)

P 27

академічна серія

Українські керамологічні студії

• ВИПУСК 7 •

ГОНЧАРСЬКА
КНИГОЗБІРНЯ УКРАЇНИ

ІНВ. № 41775

**The National Academy of Sciences of Ukraine
The Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine
The Ministry of Culture of Ukraine
The National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne**

Academical Series *Ukrainian Ceramological Studies*
Issue 7

Kostyantyn Rakhno

THE PERUN'S FLAME

**THE MYTHOLOGY AND CEREMONIES
OF SLAVIC POTTERS**

Monograph

Poltava
ASMI
2012

Національна академія наук України
Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України
Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Академічна серія «Українські керамологічні студії»
Випуск 7

Костянтин Рахно

ПЕРУНОВЕ ПОЛУМ'Я

МІФОЛОГІЯ ТА ОБРЯДОВІСТЬ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ ГОНЧАРІВ

Монографія

Полтава
ТОВ "АСМІ"
2012

УДК 39:738(=16):7.046.1(4)
ББК 63.5(2)+82.3(0)+85.125
Р27

*Рекомендовано до друку Вченими радами Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України
та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному*

Рецензенти:

МИКОЛА МУШИНКА – доктор філологічних наук, професор,
іноземний член Національної академії наук України (Пряшів, Словаччина)

ОЛЕКСАНДР КУРОЧКІН – доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України (Київ, Україна)

Відповідальний редактор:

ОЛЕСЬ ПОШИВАЙЛО – доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України

*Роботу виконано в рамках відомчого наукового проекту Національної академії
наук України «Гончарство України ХХ – початку ХХІ століття:
історія, сучасність, перспективи» (держ. реєстр. № 0103У001988)
та відповідно до тематики наукових студій
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному*

Рахно Костянтин

Р27 Перунове полум'я. Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів
[Текст] = The Perun's Flame. The Mythology and Ceremonies of Slavic
Potters: монографія / Рахно К. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 434 с. –
(Українські керамологічні студії, вип.7 = Ukrainian Ceramological
Studies; iss.7).

ISBN 978-966-182-185-8

Монографія є першим комплексним дослідженням ролі й місця міфо-ритуальних
аспектів гончарства у традиційній культурі слов'янських народів. Уперше в керамології й
етнології на підставі аналізу традиційних гончарських звичаїв та обрядів виготовлення
посуду реконструйовано міфопоетичні уявлення слов'ян про процес гончарювання.
Виявлено й охарактеризовано зв'язок гончарного ремесла з основними образами
слов'янської міфології, зокрема, з богом грому Перуном, у контексті базових структур
міфологічної моделі світу.

Для керамологів, етнологів, фольклористів, істориків, релігієзнавців, етнолінгвіс-
тів, мистецтвознавців і всіх, хто цікавиться міфологією, фольклором і традиційною
культурою слов'ян.

УДК 39:738(=16):7.046.1(4)
ББК 63.5(2)+82.3(0)+85.125

- © Костянтин Рахно, 2012
- © Нікос Чаусідіс, передмова, 2012
- © Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, 2012
- © Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, 2012
- © ТОВ «АСМІ», оформлення, 2012

ISBN 978-966-182-185-8

ПРО АВТОРА	9
ПЕРЕДМОВА Нікоса Чаусідіса	11
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми	21
РОЗДІЛ 2. Обрядовість видобування сировини і формування глиняних виробів	39
2.1. Загальні міфо-ритуальні аспекти гончарства слов'ян	39
2.2. Видобування та підготовка сировини у світоглядних уявленнях слов'ян	50
2.3. Ритуальні заборони формування гончарних виробів	69
2.4. Звичаєвість і обрядовість формування глиняних виробів	78
2.5. Виготовлення посуду з магічними властивостями	96
2.5.1. «Пуп» і «мітка» – магічні конструктивні елементи посуду	110
2.5.2. Колір як фертильна ознака	117
2.5.3. Апотропеїчна символіка на посуді	118
2.6. Анімістичні конотації сформованих виробів	128
РОЗДІЛ 3. Міфологія випалювання глиняних виробів	135
3.1. Ритуальні заборони випалювання	135
3.2. Звичаєвість і обрядовість закладання горна	144
3.3. Семантика вогню гончарного горна	155
3.4. Знамення	164
3.5. Страхи	182
3.6. Обереги під час випалювання	199
3.6.1. Страшні історії	199
3.6.2. Заборона на облік та антиповедінка	200
3.6.3. Звернення до покровителів ремесла	202
3.6.4. Страсна свічка	210
3.6.5. Вербова гілочка	216
3.6.6. Обхід	225

3.6.7. Ладан	227
3.6.8. Сіль	229
3.6.9. Магія первини	231
3.6.10. Кочерга	232
3.6.11. Мітла	235
3.6.12. Червоний колір	237
3.6.13. Відстрашування	239
РОЗДІЛ 4. Обрядовість збуту глиняних виробів	247
4.1. Виїзд гончаря в дорогу	247
4.2. Міфологія гончаревої дороги	259
4.3. Продаж і купівля глиняних виробів	
у звичаях і віруваннях	273
4.3.1. У селі	274
4.3.2. На ярмарку	280
4.3.3. Вихор	282
4.3.4. Покупці	286
4.3.5. Горщик і горщиця	291
4.3.6. Магічні дії під час купівлі глиняного посуду ...	300
4.3.7. Магічне значення сіна й соломи	306
4.4. Введення гончарних виробів	
у домашнє господарство	313
ВИСНОВКИ	336
ДЖЕРЕЛА	339
I. Архівні матеріали	339
II. Література	340
АНОТАЦІЯ	400
SUMMARY	402
ПОКАЖЧИКИ	
Іменний	404
Географічний	410
Міфологічних персонажів	418
Інформація	420

CONTENTS

ABOUT THE AUTHOR	9
FOREWORD by Nikos Causidis	11
INTRODUCTION	15
CHAPTER 1. The Historiography of the Problem	21
CHAPTER 2. The Ceremonies of the Extraction of Raw Stuff and of the Forming of Earthenware	39
2.1. The General Mythological and Ritual Aspects of the Pottery Craft of the Slavs	39
2.2. The Mining and Preparation of Raw Stuff in the World Outlook Conceptions of the Slavs	50
2.3. Ritual Prohibition of the Forming of Pottery	69
2.4. The Customs and Ceremonies of the Forming of Earthenware	78
2.5. The Producing of Pottery with Magic Properties	96
2.5.1. Omphalos and Mark as the Magic Constructive Elements of Pottery	110
2.5.2. Colour as a Fertile Sign	117
2.5.3. Apotropaic Symbols on Earthenware	118
2.6. The Animistic Connotations of Formed Wares	128
CHAPTER 3. The Mythology of the Firing of Earthenware	135
3.1. The Ritual Prohibitions of Firing	135
3.2. The Customs and Ceremonies of the Kiln Charging	144
3.3. The Semantics of Pottery Kiln Fire	155
3.4. Presages	164
3.5. The Horrors	182
3.6. Protective Charms during Firing	199
3.6.1. Terrifying Stories	199
3.6.2. The Prohibition of Counting and Anti-Behavior ..	200
3.6.3. Appeals to the Benefactors of Pottery Craft	202
3.6.4. A Maundy Thursday Candle	210
3.6.5. A Willow Branch	216
3.6.6. Round	225

3.6.7. Incense	227
3.6.8. Salt	229
3.6.9. The Magic of the First Produce	231
3.6.10. Poker	232
3.6.11. Broom	235
3.6.12. Red Colour	237
3.6.13. Frightening	239
CHAPTER 4. The Ceremonies of the Sale of Earthenware	247
4.1. The Departure of a Potter	247
4.2. The Mythology of Potter's Journey	259
4.3. The Selling and Buying of Earthenware in Customs and Beliefs	273
4.3.1. In a Village	274
4.3.2. At a Fair	280
4.3.3. Whirlwind	282
4.3.4. Buyers	286
4.3.5. A Male Pot and a Female Pot	291
4.3.6. Magic Action in the Time of Buying of Earthenware	300
4.3.7. The Magic Meaning of Hay and Straw	306
4.4. The Introduction of Pottery into the Housekeeping	313
CONCLUSION	336
SOURCES	339
I. Archivalias	339
II. Literature	340
SUMMARY	400
ENGLISH SUMMARY	402
INDEXES	
Index of Names	404
Index of Places	410
Index of Mythological Characters	418
INFORMATION	420

Костянтин РАХНО

(16.08.1979, м.Полтава)

керамолог, етнолог

Випускник філологічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка (2001), кандидат історичних наук, обіймає посади молодшого наукового співробітника Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (з 2003) та старшого наукового співробітника Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (з 2003).

2010 року захистив кандидатську дисертацію на тему «Гончарство у традиційній культурі слов'янських народів: Міфологія і обрядовість».

Коло наукових інтересів: гончарство в міфології та обрядовості слов'ян, образ гончаря у слов'янському фольклорі, глиняні вироби у звичаєвості, обрядовості й віруваннях слов'ян, традиційна культура українців, білорусів, поляків, південних слов'ян, походження та духовна культура українського козацтва, іранські та індоарійські паралелі до матеріальної й духовної культури українців, записки середньовічних мандрівників як джерело з історичної етнографії України.

Учасник понад 20 всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій, симпозіумів.

Співавтор колективної монографії «Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу» (Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010), упорядник та автор коментарів до видання опису

Північного Кавказу турецького мандрівника XVII століття Евлії Челебі (Москва: Інститут тюркології, 2011). Автор 40 наукових статей з проблематики керамології й етнології у фахових виданнях України, Білорусі, Сербії, Словенії, Росії; автор близько 150 науково-популярних й народознавчих статей у періодичних виданнях.

Член Ученої ради Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (з 2011), член Національної експертної керамологічної ради Національних конкурсів публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні «KeGoKe».

Відповідальний редактор Національного наукового щорічника «Бібліографія українського гончарства».

ПЕРЕДМОВА Нікоса Чаусідіса

Упродовж минулого століття феномен гончарства в рамках слов'янської етнографії досліджували головним чином у прагматичному аспекті, при цьому було засвідчено й описано різні виробничі технології, майстерні, устаткування й інструменти, а також конкретні типи й форми керамічних виробів. Були вивчені й певні соціологічні аспекти даної сфери, пов'язані з виготовленням, продажем і використанням конкретних гончарних виробів. Спорадично, в окремих статтях чи розділах монографій торкалися і міфологічних та обрядових аспектів даної сфери, головним чином як курйозів, які не вважалися базою даної діяльності.

Поява книги «Перунове полум'я. Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів» Костянтина Рахна на відповідному науковому тлі, тобто в такому оточенні, може сприйматися як підведення підсумків та завершення цієї дуже довгої, але все ж обов'язково необхідної «фактографічної», «прагматичної» та «емпіричної» стадії дослідження даної теми. Ще важливішим для нас є враження, що це підведення підсумків автор використав як основу для підйому дослідження на новий і вищий науковий рівень. У даній своїй праці він робить рішучий поворот, надаючи міфологічним і обрядовим аспектам гончарства значення одного з головних генераторів, мотиваторів і осмислювачів усієї діяльності. Вважаємо, що дана концепція з самого початку надає цій науковій праці особливу цінність, включаючи її у провідні сучасні напрямки дослідження традиційних культур.

Раніше вважалося, що основними, а часом і єдиними мотиваторами виробничих процесів є їхня ужитковість, тобто матері-

і за прикладом міфічного творіння першої людини. Тут пропонується, на нашу думку, ключова точка зору – гончарний виріб розглядається не як мертвий предмет, але як жива істота. Вважаємо, що є точними пов'язування основних компонентів даної сфери з певними космічними елементами та міфологічними образами (глина – земля – Богиня Земля; вогонь – небо – грім і блискавка – Бог Перун). У цих рамках певне місце відводиться й «основному міфові» про боротьбу між громовержцем і хтонічним богом. Ці теми дають певні аргументи на користь дуже важливого й досі нерозв'язаного питання про існування єдиної (більш-менш глобальної) слов'янської міфологічної системи.

Заслужують бути виділеними й міфологічно-соціологічні аспекти даної праці. Перш за все це феномени соціалізації космічних елементів, тобто перехід глини як «природного» в кераміку як «культурне». Як і будь-якому іншому елементу, взятому з природи, посуду (та іншим гончарним виробам), перш ніж почати використовуватися в домашньому господарстві, доводилося пройти через процес обрядової доместикації. У зв'язку з цим заслужену увагу звернуто й на гендерні аспекти кераміки та гончарства, у тому числі на домінуючу участь «жіночого» разом з тенденціями до його поступової маргіналізації й витіснення за рахунок «чоловічого».

Гідне місце відведено концепту жертви, яка при створенні гончарного виробу отримувала характер інвестиції, що розумілася як перенесення певних цінностей з жертвованого на новостворене. Як продукт усіх згаданих процесів виходить певний гончарний виріб, який має статус не тільки ужиткового, але й символічного, тобто сакрального предмета, оточеного системою шанування та табу, без яких він сьогодні не може бути вивчений у всьому його колишньому автентичному обсязі.

Автор звернув увагу й на деміфологізацію, тобто деобрядизацію сфери гончарства, а саме процес втрати міфологічних і обрядових аспектів кераміки, який стався перш за все під впливом християнства, а потім і сучасної міської культури.

Переконаний, що книга Костянтина Рахна становить собою парадигму, яка відкриває можливості для аналогічних, більш докладних досліджень у рамках певних, більш тісних географічних і культурологічних ареалів. У ній відкриваються нові аспекти феномена традиційного гончарства, які майбутнім дослідникам слід мати на увазі під час анкетування на місцевості, описові, систематизації й аналізу матеріалів з даної царини. Вона відкриває нові можливості для міждисциплінарного порівняння з археологічними матеріалами, які мають більш безпосередні зв'язки зі слов'янською культурою (середньовічні традиції), чи пов'язані з нею на певному більш загальному рівні (європейські

доісторичні культури). Крім того, пропонуються певні можливості й для семантичного вивчення лексики та фразеології, пов'язаних зі сферою гончарства, а також дослідження наратологічних і сюжетних структур у рамках народної літератури.

В усвідомленні невідомого, невидимого й незрозумілого людський розум користується єдиною можливою концепцією – тією, яка близька йому й досягається через щоденну практику, – взявши її в якості моделі, тобто матриці пізнання того, що далеке, недосяжне та непізнанне. Костянтин Рахно у своїй книзі фактично представляє нам «гончарський погляд на світ» – створення та структуру макрокосму, походження й призначення людини. Та цей погляд є характерним не тільки для керамістів, але й для звичайної людини, котра щодня користувалася керамікою, і, як бачимо, часто й сама виготовляла її у власному будинку.

Нікос Чаусідіс,
доктор археології, професор
(Філософський факультет
Університету Святого Кирила і Мефодія,
Скоп'є, Македонія)

ВСТУП

Пов'язана з традиційними ремеслами фольклорна традиція слов'ян, як і інших народів, зберігає рудименти архаїчних явищ, що походять із протослов'янської та загальноіндоєвропейської давнини. «Разом зі зведенням міфічних уявлень і переказів про небесне полум'я блискавок на земний вогонь» [56, т. 1, с. 91], слов'янські ремісники успадкували з минулого також стародавню обрядовість. Дослідження традиційних ремесел, проведені на матеріалах різних культур – як стародавніх, так і сучасних, – підтвердили наявність певного спільного фонду ідей і уявлень, з різною мірою повноти реалізованого у конкретних культурах. Закономірним результатом цілісного підходу до ремесла як предмета дослідження, важливе місце у якому посідає виявлення стосунків і зв'язків між розрізненими, на перший погляд, фактами культури, є спроби реконструкції духовного універсуму. Екстраутилітарний бік ремесел і занять у слов'янській археології, етнології, культурології та мистецтвознавстві тривалий час ігнорувався. Особливо гостро це позначилося на дослідженнях гончарства – одного з найдавніших виробництв, нерозривно пов'язаного зі становленням цивілізації та культури. Становлячи у слов'ян одну з найбільш значущих галузей господарчої діяльності, воно пов'язане з багатим і розгалуженим комплексом культурних установлень духовного порядку: повір'їв, прикмет, приписів, заборон, ритуалів, магічних прийомів, замовлянь, бувальщин, легенд тощо, аналіз усієї сукупності яких необхідний для адекватної реконструкції однієї з найважливіших сфер давньослов'янської культури.

Стосовно духовної культури реконструкція системи гончарських уявлень про світ становить першочергове завдання. Відповідний комплекс питань увійшов до розряду наукових пріоритетів керамології. Гончарство почало комплексно досліджуватися як вияв матеріальної та духовної культури. Разом з тим все ще відчувається брак розлогих студій на загальнослов'янському ма-

теріалі, як, втім, і досліджень етнологічних аспектів культури окремих слов'янських народів, спільних культурних традицій. Відсутність таких студій негативно позначається на стані розробки проблем української культури, зокрема на можливостях реконструкції, вивчення й аналізу світоглядних уявлень традиційного суспільства.

Недостатня розробленість теми гончарного ремесла у традиційній культурі, міфології і віруваннях східних, західних та південних слов'ян зумовила необхідність спеціального узагальнюючого дослідження в цій царині. Видаються актуальними і науково доцільними вивчення міфо-ритуальних аспектів гончарства у традиційній духовній культурі слов'янських народів, реконструкція загальних уявлень про процес гончарювання в міфопоетичній свідомості слов'ян, його зв'язок із культом Перуна та основним міфом слов'янської міфології.

Міфологічні легенди, казки, бувальщини про гончарів містять дуже багато елементів, властивих архаїчним міфологіям, які підлягають аналізу, розшифровці та реконструкції. Оскільки міф складається із сукупності варіантів, потрібно враховувати їх усі. З відомих варіантів жоден не повинен бути випущеним [394, с. 227, 228]. Міф і обрядодія були частинами єдиного органічного цілого; у традиційній культурі не було ритуалів, церемоній чи магічних практик, котрі б існували поза міфологією [431, с. 105, 132]. Обряд був механізмом, який консервував і по-стачав культурі міфічні схеми [757, с. 118]. Глибинний аналіз кожного з елементів гончарського обряду виготовлення посуду (ритуалізованої технології), що включає зіставлення різних архаїчних контекстів з метою виявлення значення кожного обрядового символу, мусив відповісти на питання про семантику всього обряду. Як і легенди, казки та інші оповіді, обряд виготовлення посуду репрезентував певну загально-фольклорну (міфологічну) модель світу (*imago mundi*), неспецифічну для даного ритуалу, що становить особливу цінність для міфологічних досліджень [391, с. 212]. Обрядовий фольклор, як відомо, зазнав впливу християнства мінімальною мірою, і зняття християнського шару, наприклад, шляхом зіставлення текстів навіть у межах однієї культурної традиції, зазвичай не викликає великих труднощів. Приблизно так само можна охарактеризувати й самі обряди, до того ж є підстави припускати, що проникність християнської ідеології для різних текстів була неоднаковою, оскільки новий світогляд утверджувався перш за все у сфері родинних відносин, моралі тощо. Тому християнський компонент, особливо відчутний в обрядах життєвого циклу – народинах, весіллі, похованні, менш за все проник у систему ремісничих обрядів. Окрім того, ступінь проникності залежав від збігу елементів накладених одна на одну систем язичництва й християнства, що призводило

до відомих випадків ототожнення. Через міфологізацію та семіотизацію у стародавньому колективі відбувалося переживання буття. Релевантність даного обряду схемі творення світу зробила його цінним джерелом для реконструкції слов'янської етнічної релігії, даючи можливість розглянути архаїчну космологію «зсередини» і осягнути гончарську обрядовість не як набір примітивних забобонів, але як частину духовної культури гончарів [887, с. 197], як зведення одвічних фундаментальних езотеричних прийомів прилучення до сфери сакрального.

Розрізнена інформація про прояви сакрального (ієрофанії) у гончарстві міститься як у пам'ятках середньовічної слов'янської літератури, так і в зафіксованій фольклористами, етнографами та керамологами усній традиції, котра донедавна залишалася основним видом трансмісії фахових знань у гончарському ремеслі. Тому матеріалами для аналізу передовсім слугували дані мови (і в першу чергу, професійна ремісничка термінологія), міфологія, фольклор, обряди та вірування. При цьому до уваги бралися, перш за все, релікти, тобто уламки попередніх утворень – міфів і ритуалів – що не мають змісту у цьому новому оточенні, незрозумілі часто носіям культури; вони набувають осмисленості лише при перенесенні їх в істинні чи реконструйовані контексти глибокої давнини. З ними зіставлялися наявні історичні дані. Саме в них реалізовувався образ гончаря як такого, «описувалися» ті зв'язки, об'єктивованим виявом яких було гончарство у його матеріальній виробничо-діяльній сутності. Багатогранне розуміння діяльності гончаря, яка визначалася, у широкому значенні слова, як уся сукупність його занять, не обмежуючись суто професійними функціями (гончарюванням), не означає ігнорування чи утвердження вторинності для даного дослідження етнографічних реалій – з огляду на високий ступінь їхньої семіотичності [1191, с. 26, 28; 59, с. 4-20]. У цьому розумінні вони принципово не відрізняються від решти знакових систем.

На заваді аналізу поставала надзвичайна неоднорідність фактичних матеріалів, типова для досліджень слов'янської, германської, кельтської етнічних релігій [827, с. 20-21; 807, с. 15-16, 207-331]. Гончарські обряди, вірування, дані мови і фольклору представлені в основному записами XIX–XX століть, більшість яких носить побіжний, фрагментарний характер, що ускладнювало створення якихось регіональних зведень одного й того ж обряду, картографування його поширення. У деяких випадках відомі лише поодинокі факти, зафіксовані в якомусь конкретному гончарному осередкові. Відрізняються також ступінь збереженості та повнота їх опису. Проте ні історична різноманітність (частина матеріалу є езотеричною ідеологією ремісничих об'єднань, частина – екзотеричними масовими віруваннями, частина є продуктом розвиненої ет-

нічної релігії, частина – породженням християнського синкретизму), ні його структурна різноманітність (міфи, ритуали, вербальні тексти, повір'я тощо) не становлять перешкоди для розуміння ієрофаній. Незважаючи на практичні труднощі, пов'язані з цією різноманітністю, саме завдяки їй нам відкриваються всі модальності сакрального, оскільки в символи та міфи отримують ясне вираження ті модальності сакрального, котрі ритуал не може висловити, на котрі він може лише натякнути [827, с. 24-25].

Потрібно було брати до уваги і використовувати всю цю різноманітну інформацію, не виключаючи з розгляду жодного можливого її типу, але прагнучи в той же час відповісти на питання про значення кожної з ієрофаній. Таким чином було отримано цілісну множину загальних характеристик, на основі якої можна побудувати зв'язну систему модальностей сакрального в культурі. Будь-яка ієрофанія завжди має передумовою таку систему, елементи якої містять в собі одну й ту ж форму сакрального. Всі сакральні прояви вказують на певну систему взаємопов'язаних тверджень, чітко окреслену «теорію», що стоїть за ними. Не меншою мірою, аніж в інших, ця «теорія» міститься в ієрофаніях, не досить «відкритих», які лише частково або зашифровано розкривають закладений у них сакральний зміст. Різниця між рівнем символу і рівнем ритуалу полягає в тому, що ритуал ніколи не може розкрити те, що розкриває символ. Але ієрофанія, присутня в одному ритуалі, передбачає існування системи в цілому, тобто великої кількості модальностей однієї з форм сакрального, що розкриваються з більшою чи меншою повнотою в інших ієрофаніях [827, с. 24-25]. Прояви сакрального поза системою не можуть існувати. Тому будь-яка деталь обряду чи звичаю має сприйматися як частина певного світоглядного комплексу. Загальноновизнано, що фрагменти обрядів, які розглядаються окремо, так само позбавлені сенсу, як і взяті окремо літери абетки [406, с. 7].

Зрозуміло лише, що до XIX-XX століття конкретне значення багатьох обрядових дій було вже майже повністю втраченим. Часом гончарі їх виконували за інерцією, не усвідомлюючи, чому треба робити саме так, а не інакше. Залишилася тільки загальна прагматична мотивація – досягнення позитивного результату у виробництві. Семантика ж цих дій була вже незрозумілою їхнім виконавцям, хоча предмети, з якими вони здійснювали маніпуляції, – наприклад, свячена вербова гілочка, страсна свічка, освячена в Чистий четвер, – мали в традиційній культурі етносу стійкий ритуально-магічний статус. Найкраще ж в обрядах збереглася їхня формальна структура («синтаксис»). У цьому відношенні гончарські обряди виготовлення посуду становлять собою явище, досить відоме в історії культури, коли «текст» надовго переживає «мову»,

яка його породила [59, с. 20]. Щоб з'ясувати їхнє значення, доводилося здійснювати екскурси в давніші часи, звертатися до типологічно подібних даних інших культурних традицій. Те, що ремісник здійснював архаїчний магічний ритуал, не маючи виразного уявлення про теорію, яка є передумовою цього магічного акту, про кредо давньої релігії, що стоїть за ним, ніяк не вплине на розуміння сенсу цієї магії. А насправді важливим для розуміння її є те, що в основі ритуалу лежить уявлення про своєрідну «просторову мережу», котра пов'язує якнайвіддаленіші одна від одної речі за допомогою симпатії, що керується особливими законами (органічного співіснування, формальної чи символічної аналогії, функціональної симетрії). Віра гончаря в ефективність його дій виправдана лише тою мірою, якою існує така «просторова мережа». Знає він чи ні про цю «просторову мережу», чи відомо йому щось про надприродні сили, до яких він апелює і з якими взаємодіє, щоб зробити свої дії ефективними, – не має ніякого значення. Природно, що переважна більшість слов'янських гончарів ХХ століття не мала такого уявлення про світ, котре узгоджувалося б з їхніми магічними діями. Але, взяті самі по собі, ці дії можуть багато повідати нам про той світ, звідки вони принесені, навіть якщо їхні виконавці не знають цього світу теоретично. Ментальний універсум носія традиційної культури не виводиться логічно з явно виражених уявлень якихось індивідів, він зберігається у міфах, символах, звичаях, у яких, незважаючи на найрізноманітніші процеси деградації, лишається виразно розрізняваним їхнє первісне значення. В них ми маємо справу зі своєрідними «живими викопними», і часом одного такого «викопного» виявляється досить для відновлення всього організму [827, с. 25; 581, с. 24]. Це не скасовує необхідності ретельної фіксації та систематизації фактів, проте дозволяє оперувати спорадично фіксованими даними, які, попри всю свою «реліктовість», теж заслуговують на інтерпретацію. Такий підхід знімає з етнологів звинувачення в тому, що він досліджує «те, чого реально немає», «язичництво» людей, котрі не декларують себе «язичниками».

Міфологічна модель світу, закладена в гончарських легендах і обрядах, орієнтована у плані змісту на граничну космологізованість [771, с. 5; 773, с. 193; 581, с. 25], тому аналіз передбачав перш за все виявлення і опис основних параметрів міфічної світобудови – просторово-часових (організація простору і часу та зв'язок між ними), причинних (встановлення загальних схем, що визначають буття космологізованого Всесвіту), етичних (визначення сфер позитивного і негативного, корисного і шкідливого, дозволеного й забороненого, належного і неналежного), кількісних (числові характеристики Всесвіту і окремих його частин), семантичних, що визначають якісну структуру макро- і

мікрокосма, персонажних, де, відповідно до жанру, незмінним є лише образ гончаря, наділеного функціями медіатора (жерця) та виробника культурно значущих реалій. Це дозволило, з огляду на системність традиційної культури, реконструювати комплекс уявлень, визначальних для сакралізації гончарного ремесла, і простежити процес їхньої трансформації та деградації, розкривши їхні витоки і особливості розвитку. Обсяг і характер семантичної інформації імпліцитно пов'язаний з функціональними особливостями різних жанрів фольклору. Оскільки в будь-якому, окремо взятому фольклорному жанрі семантика явища відбивається не повністю, для вичерпного її опису необхідно було перекресно аналізувати різні жанри фольклору [612, с. 197-198]. Порівняння отриманих параметрів з тими, що є вихідними для гончарської обрядовості, допомогло вийти на глибинний рівень міфологічного мислення та виявити в обрядах і віруваннях гончарів елементи давнього ритуально-міфологічного комплексу, простежити зв'язок гончарного ремесла з основними образами слов'янської міфології в контексті базових структур міфологічної моделі світу.

Кожний із моментів міг бути повноцінно розкритим лише за невідмінного обліку значного обсягу предметних і семантичних зв'язків та паралелей з найрізноманітнішими ділянками народної духовної культури. До розгляду залучалися лише ті дані, які, на думку автора, були необхідними для з'ясування принципових моментів світогляду й семантики обрядодій. Матеріал викладався відповідно до фаз технологічного процесу гончарювання. Не ставилося за мету розглянути питання, пов'язані з їхньою локальною й етнічною своєрідністю, географічним поширенням.

Дослідження охоплює період від часу перших писемних фіксацій гончарної обрядовості, звичаєвості та фольклору слов'ян у другій половині XIX століття до кінця XX століття. За необхідності, враховуючи специфіку роботи, здійснювалися екскурси в більш давні епохи. Територіальні межі включають етнічні землі українців, білорусів, поляків, словаків, чехів, сербів, лужичан, болгар, інших слов'янських народів та місця їхнього компактного мешкання. З огляду на значну єдність збережених традицій, у тому числі архаїчної міфології, на всіх територіях, слов'янську культуру доцільно було розглядати як єдине ціле. Порівняльний матеріал неслов'янських традицій залучався лише в тих випадках, коли виникала необхідність прояснити ті чи інші обставини у слов'янському фольклорі й обрядовості.